

передових досягнень в техніці, технології, організації, управлінні якістю та маркетингу.

3. Важливим комплексним завданням підприємства у галузі тваринництва являється енергозбереження. Виконання цього завдання можливе за такими основними стратегічними напрямками: впровадження енергоощадних технологій, застосування нетрадиційних поновлюваних джерел енергії, підвищення продуктивності тварин, удосконалення організаційних аспектів виробництва продукції тощо.

Література:

1. Амбросов В.Я. Ефективність оптимізації інтенсивного кормовиробництва / В.Я. Амбросов // Вісник ХНУТСГ. Вип. 63. – Харків.: ХНУТСГ, 2006. – С. 8-19.
2. Аранчій В.І. Сучасний стан м'ясопродуктового підкомплексу та перспективи його розвитку / В.І. Аранчій // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – №1. – С. 134-138.
3. Масель-Веселяк В.Я. Розвиток м'ясопродуктового підкомплексу України / В.Я. Масель-Веселяк, О.В. Мазуренко / [Під наук. ред. акад. УААН П.Т. Саблука] – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 198 с.
4. Топіха І.Н. Ринок продукції тваринництва: проблеми залишаються / І.Н. Топіха // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв, 2006. – Вип. 2. – С. 16-19.
5. Ярошенко С.П. Резерви підвищення конкурентоспроможності м'ясного підкомплексу України: теоретичні, методологічні, практичні аспекти / С.П. Ярошенко. – Суми: Козацький вал, 1998. – 251 с.

УДК: 316.334.55

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ НАСЕЛЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ ПЕРЕД ПОРЕФОРМОВАНИМ РОЗВИТКОМ АГРАРНИХ ВІДНОСИН

**Макаренко Ю.П., к.е.н., доцент, докторант
ННЦ «Інститут аграрної економіки», м. Київ**

Стаття подає оцінку настроїв сільського населення, його дії, напрями думки, інтересів, почуттів і інше на етапі підвищення аграрної реформи та перед пореформованим розвитком сільського господарства за результатами соціального опитування.

Article provides assessment sentiments of the rural population, its action of thought, interests, feelings and another on the stage of agrarian reform and improve poreformovanum before the development of agriculture on the results of the social survey.

Постановка проблеми. В умовах формування багатоукладної економіки сільського господарства відбулися суттєві зміни в думках і настроях населення сільських домогосподарств. Сама підготовка і підведення аграрної реформи склали нелегкий неоднозначно оцінюваний селянами процес. Важливо і актуально викласти те, як формувалися зміни у психології селян щодо подальшого господарювання на землі, які соціально – економічні параметри життя бачили перед собою колишні колгоспники, власники особистих підсобних господарств. Це дозволяє більш глибоко і всебічно зрозуміти феномен розвитку виробництва господарств населення та аграрного малого бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні засади становлення та розвитку ринково – підприємницьких структур в сільському господарстві та вирішення продовольчої проблеми господарствами населення завжди перебуває в центрі уваги економістів-аграрників.

Не випадково, починаючи із середини 90-х років минулого століття і дотепер проблематика аграрних малих господарств у цілому і господарств населення зокрема у тому чи іншому аспекті стала предметом наукового дослідження таких українських науковців: В.У. Горкавий і Н.Г. Гончаренко, З.С. Варналій, С.В. Долинський, В.К. Збарський, Н.В. Коваль 104, С.О. Ковальова, О.О. Комліченко, С.В. Коробка, В.О. Костова, М.Ю. Куліш, Л.І. Михайлова, С.М. Онисько, О.М. Онищенко, І.В. Прокопа, І.В. Свиноус, Т. Соколенко, Т.О. Шматковська, В.В. Юрчишин, А.О. Ярковий та багато інших.

Проте, незважаючи на цінність проведених досліджень, чимало питань щодо сутності, соціально-економічних умов функціонування та перспектив розвитку господарств населення залишаються поза увагою дослідників або недостатньо вивченими. По багатьох з них продовжується дискусія.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз економічних, соціально-економічних і соціокультурних чинників життя населення сільських домогосподарств Придніпровського економічного району та формування гіпотези їх впливу на пореформований розвиток сільського господарства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати соціологічного опитування свідчать, що більшість селян Придніпров'я прагнула: до покращення матеріального становища – 72,9%; збереження власного здоров'я – 41,7%, забезпечення сімейної злагоди та благополуччя – 29%; доброго виховання своїх дітей – 20,7%; збереження дружніх зв'язків – 20,5%.

Найбільше незадоволення сільським життям викликали: низька заробітна плата – 55,5%; тяжка фізична праця – 36,9%; віддаленість від міста, поганий зв'язок – 26,5%; погане побутове обслуговування – 24,4%; малий вибір місць роботи – 20,8%. Селяни прагматично оцінювали економічні реформи і більше з точки зору тих можливостей, які як їм здавалось, вони створюють для покращення їх життя. Тільки незначна меншість (4,3% опитаних в Дніпропетровській та 1,2% в Запорізькій областях) заявили, що вони більше всього прагнуть до того, щоб сприяти аграрній реформі. Це свідчить про те, що значна частина селян не бачила, чи не розуміла суттєвого позитивного зв'язку між реформуванням аграрних відносин в тих умовах і в тих формах, як це відбувалось, та перспективами суттєвого покращення свого матеріального добробуту. Так відповіді на питання «Де вищі доходи у селян?» 34,9% респондентів відповіли, що у фермерському господарстві, а 21,2% - в особистому підсобному господарстві і тільки 10,1% - у колгоспі, радгоспі. Матеріали опитування дають підстави стверджувати, що на кінець 90-х років фермерство було значно привабливішим для селян, ніж колгоспні та радгоспні форми господарювання, з точки зору тих можливостей, які вони відкривали для забезпечення більш високого доходу: для опитаних селян Дніпропетровщини приблизно в 3 рази, а в Запорізькій області – в 10 разів. Здавалось у се-

лях були вагомими економічними стимулами активної участі у аграрній реформі. Насправді ж, як свідчать матеріали проведеного опитування, вони дуже обережно і без особливого ентузіазму включаються у процес реформування сільськогосподарського виробництва. Так, на питання про те, чи не думають вони вийти з колгоспу чи радгоспу, щоб спробувати господарювати самостійно одержані такі відповіді (у відсотках до загальної кількості опитаних у 1997 р.): ні, виходити не збираюсь, робота тут мене влаштовує – 41,9%; так, я думаю про вихід із колгоспу (радгоспу), але робити це буду поступово, коли з'являться для цього умови – 15,1%. Тільки відносно невелика меншість опитаних (12% в Дніпропетровській, 8% - в Запорізькій, 6% - в Кіровоградській областях) на той час вже вийшла, або твердо вирішила виходити з колективних господарств і пошукати кращої долі у самостійному господарюванні. Приблизно такі ж пропорції відповідей були на питання «Чи хотіли б Ви взяти землю для ведення самостійного товарного господарства?». Майже половина опитаних не бажала брати землю для товарного сільськогосподарського виробництва ні при тих, ні при кращих умовах. Не виключали перспективу взяти землю у власне користування 20-30% опитаних, але тільки при більш сприятливих умовах. Звертає на себе увагу те, що у Дніпропетровській області був значно вищий, ніж у Запорізькій і Кіровоградській областях, відсоток серед опитаних тих, хто вже взяв землю (відповідно 12,3; 4,5; і 6,2%) і дещо нижчий тих, хто ще тільки хоче її взяти (7,0; 10,2 і 8,8%). Чому селяни, головною проблемою для більшості яких на той час був низький заробіток у колективних господарствах (для 63,7% опитаних по Дніпропетровській, 77,1% - по Запорізькій та 65,2% по Кіровоградській областях) не дуже хочуть переходити на такі форми господарювання, які змогли б забезпечити більш високий прибуток?

Як свідчать результати опитування, на той час суттєво стримували реформування аграрного сектора, як соціокультурні, так і соціально-економічні чинники. Селяни звичайно ж прагли до підвищення свого економічного добробуту, який є дуже низьким за світовими стандартами. Але значно більше вони були стурбовані тим, щоб зберегти відносну стабільність і не допустити до погіршення становища, яке в подальшому поставило б їх за межу виживання. Схильність до стабільності, здорового консерватизму – це ті риси, які взагалі притаманні селянству. Тому воно завжди чинить опір будь-яким спробам швидких революційних змін. В Україні цей традиційний консерватизм, схильність віддавати перевагу скоріше стабільності, ніж радикальним змінам, які в перспективі можуть суттєво поліпшити економічний стан, але несуть і певну загрозу досягнутому рівню і способу життя, значно посилюється історичною пам'яттю селянства, яке на протязі останнього століття пережило декілька великих трагедій, прямо чи опосередковано пов'язаних із революційними соціально-економічними експериментами. Про те, що наш типовий український селянин надзвичайно заклопотаний проблемами збереження стабільності, захисту від дуже небезпечних та болісних для нього соціально-економічних ризиків, свідчить розподіл відповідей на питання про те, чому віддається перевага стабільності чи зростанню доходів в умовах по-

вної визначеності чи зростанню доходів при невизначеності та ризиках (табл. 1).

Таблиця 1

Погляд працівників сільського господарства щодо власних доходів в умовах соціально-економічних ризиків (у відсотках до загальної кількості опитаних)

Показник	Придніпровський економічний район			
	Всього n=1565	у тому числі		
		Дніпропетровська область n=1094	Запорізька область n=224	Кіровоградська область n=227
1. Віддають перевагу невеликим, але гарантованим заробіткам	55,8	54,7	54,1	63,0
2. Віддають перевагу високому заробітку, навіть якщо не має твердих гарантій стабільного його отримання	16,4	17,2	13,9	15,4
3. Хотів би мати дохід від свого господарства, працювати на свій ризик	16,6	17,1	18,9	11,9
4. Важко відповісти	11,2	12,1	13,2	9,7

Джерело: Розраховано автором за соціологічними опитуваннями НВП «МаКіД»

Таким чином, тільки приблизно кожний п'ятий із опитаних хотів би працювати на свій ризик і мати відповідний дохід, який повністю залежав би від ринкової кон'юнктури. Ще майже 17% згодні одержувати стабільний хоч і невисокий дохід від власного господарства. Більшість віддає перевагу гарантованим заробіткам. Тому відношення селян до аграрної реформи на першому її етапі та їх участь у ній в значній мірі зумовлювалось оцінкою імовірних перспектив поліпшення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва та пов'язаного з цим зростання особистих доходів при переході на нові форми господарювання.

На початковому етапі аграрної реформи у суспільній свідомості українських селян ці оцінки були хоч і не такими «рожевими», як у ентузіастів реформ ліберального та національно-демократичного спрямування, але все ж досить оптимістичними. Недоліки колгоспно-радгоспної системи були такими очевидними, що будь-які реформи аграрних відносин сприймаються, як крок до значного підвищення ефективності виробництва та добробуту селян. Цей оптимізм підживлювався не тільки активною пропагандою переваг фермерства, але і досить високим доходом селян від продажу сільськогосподарської продукції в умовах. Коли платоспроможність населення у 1989-1992 роки значно перевищувала пропозицію основних продовольчих товарів. Ситуація суттєво змінилася у 1993-1999 роках. Селянські господарства зіткнулись з великими труднощами при реалізації своєї продукції в умовах зuboжіння широких мас населення, швидкого зростання витрат на енергоносії, мінеральні добрива, сільськогосподарську техніку та масового напливу більш дешевої аграрної продукції із інших країн. За цих умов збитковими вияви-

лись не тільки частина дрібнотоварних фермерських господарств, але навіть і великі сільськогосподарські підприємства з досить високим рівнем механізації виробництва. Починаючи з 1996 року і по 1999 рік рівень збитковості колективних, міжгосподарських сільськогосподарських підприємств та радгоспів склав від 11,2 до 28,3%. Ці обставини сприяли тому, що кількість фермерських господарств зростала і їх імідж суттєво підвищувався.

Але фермерські господарства у 1997 р. (рік соціологічного опитування) мали тільки 835 тис га сільськогосподарських угідь, що складало 2,05% до загальної їх площі у володінні і користуванні всіх категорій господарств. Тому тільки і 10-12% опитаних вважають фермерство більш перспективною формою господарювання, ніж колгоспи та радгоспи і виступають за негайну (4-5% опитаних) чи поступову (7-5%) передачу землі та фондів у приватну власність. Більше 30% вважають, що мають співіснувати різні форми господарювання. А приблизно половина селян вважав, що найбільш ефективною формою господарювання є колективні господарства. Чому селяни так «прив'язані» до колективних господарств? Адже у свій час колективні форми господарювання були у значній мірі насильно нав'язані українському селянству в процесі колективізації, яка стала однією з найбільш трагічних сторінок в історії України. Добре відома і низька економічна ефективність більшості сучасних колективних та державних сільськогосподарських підприємств. Не давало підстави прогнозувати швидкий крах колгоспної системи сільського господарства зразу ж після того, як селяни отримують «волю» та «землю», а держава відмовиться від активної політичної, адміністративної та економічної підтримки колективних господарств як єдино прийнятої форми господарювання на селі. Але ці прогнози не виправдались. Типовий селянин у Східних та Центральних районах України відносився до «фермеризації» з такою ж недовірою, як у свій час його пращури до «колективізації».

Український селянин середини 90-х років XX століття народився та виріс при соціалізмі. І хоча постулат «наукового комунізму» про формування принципово нової «радянської людини», суттєвими рисами якої є колективізм і негативне відношення до приватної власності та приватного підприємства це більш утопія, ніж дійсність, не можна не визнати, що комуністичні ідеологічні стереотипи суттєво впливали на менталітет багатьох людей. Про це свідчить, наприклад, амбівалентне (суперечливе) відношення опитаних селян Дніпропетровської, Запорізької та Кіровоградської областей до таких проблем, як приватна власність, приватне підприємництво та наймана праця у приватних підприємств.

Тільки 15-20% опитаних селян хотіли б у тих умовах взяти землю для ведення самотійного товарного господарства. Тому, якщо трохи більше половини опитаних позитивно відносились до приватної власності на землю, то значна частина з них мала на увазі землю не стільки як основу для сільськогосподарського товарного підприємництва, скільки як засіб для більш широкого забезпечення своїх елементарних життєвих потреб (щось на зразок розширеного домогосподарства). Про це свідчать відповіді опитаних на питання про те, які розміри земельних ділянок хотіли б вони мати у приватній власності (табл. 2).

**Погляд респондентів щодо бажаних розмірів земельних ділянок
у приватній власності (у відсотках до загальної кількості опитаних)**

Показник	Придніпровський економічний район			
	Всього n=1565	у тому числі		
		Дніпропет- ровська об- ласть n=1094	Запорізька область n=224	Кірово- градська область n=227
1. Не хочу брати взагалі землю у приватну власність	41,1	41,4	38,5	43,2
2. Хотів би взяти не більше одного гектара	13,2	13,3	8,6	17,6
3. Хочу взяти від 5 до 10 га	8,4	7,8	13,7	9,3
4. Хотів би взяти 11-20 га	3,5	3,4	3,7	4,0
5. Хотів би взяти більше 20 га	7,9	7,9	9,0	7,0
6. Важко відповісти	18,1	17,2	22,6	18,1

Джерело: Розраховано автором за соціологічними опитуваннями НВП «МаКіД»

Тільки 7,9% опитаних хотіли б мати у приватній власності більше 20 га землі, орієнтуючись імовірно переважно на організацію сільськогосподарського виробництва. Значно більше тих (до 25%), хто бажав би бути власником відносно невеликої ділянки землі, яка забезпечує розширення масштабів сімейного «підсобного господарства», але зовсім недостатня для організації рентабельного товарного сільськогосподарського виробництва. Більшість же опитаних імовірно в основному були задоволені тими умовами ведення підсобного господарства які існували, або ж взагалі не хотіли брати землю у приватну власність (41,4% у Дніпропетровській, 38,9% - у Запорізькій, 43,2% - у Кіровоградській областях), або ж не змогли знайти певну позицію у цьому питанні (17,2% в Дніпропетровській, 22,6 - у Запорізькій та 18,1% у Кіровоградській областях).

Майже порівну розділились думки опитаних відносно приватної власності на сільськогосподарську техніку: 40-45% відносились позитивно і приблизно стільки ж негативно, при 10-20% тих, кому це байдуже. З одного боку селяни хотіли б мати у своїй власності певну техніку для механізації власного домогосподарства. Не викликає сумнівів і те, що приватний власник більш дбайливо відноситься до експлуатації та ремонту свого трактора чи автомобіля. Але багатьох селян мабуть лякає перспектива попасти у нерівноправну залежність від тих, у кого буде в руках сільськогосподарська техніка. Адже при існуючих цінах, доходах та витратах сільськогосподарська техніка «непідйомна» для абсолютної більшості сільських домогосподарств. Свого часу для особистих потреб вони легально чи напівлегально використовували колгоспну чи радгоспну техніку. В умовах же приватної власності на сільськогосподарську техніку виникає загроза їх повної залежності від тих, у кого вона буде в руках. Справедливий же розподіл громадської техніки між окремими селянськими подвір'ями дуже проблематичний.

Ще менше серед тих, хто підтримував на той час приватизацію підприємств, майстерень (37-38% відносились позитивно, 41-44% - негативно при 12-15% тих, кому це байдуже). Тут до небезпідставних побоювань попасти у нерівноправну залежність від майбутніх приватних власників майстерень та переробних підприємств додається, мабуть, і традиційне соціалістичне негативне відношення до приватних підприємств як інститутів експлуатації працюючих. При цьому люди тоді не усвідомлювали, що «експлуатуються» працюючі на будь-яких підприємствах, в тому числі і на колективних, соціалістичних. Рівень же експлуатації та конкретні розміри одержуваного таким чином додаткового прибутку визначається не стільки формами власності, скільки характером реальних соціально-економічних відносин в країні.

Мабуть не без впливу соціалістичних стереотипів більшість опитаних селян були схильні недооцінювати позитивну роль підприємництва у підвищенні ефективності економіки України. Відповіді на питання про те, як респонденти відносяться до підприємництва, одержані такі (табл. 3). Таким чином, тільки 32,1% респондентів підтримували основну тезу реформаторської думки про надзвичайно велику корисність для подальшого розвитку села приватного підприємництва, яке мало стати головним двигуном економічного розвитку. Негативно до підприємництва відносилось 25,4% опитаних. А майже половина селян хоч і не виступали проти, але і не поділяли оптимізму реформаторів займаючи характерну для ментальності сільського населення обережну вичікувальну позицію. Особливо рельєфно вплив ідеологічних та соціально-психологічних стереотипів проявився на той час у відношенні багатьох селян до найманої праці. Виявилось, що в цілому, по Придніпровському економічному району 53% не хотіли бути наймитами у приватних власників тобто, як правило, фермерів інших сіл. З іншого боку більшість із них, як ми звертали увагу вище, не хотіли вести і самостійне господарство.

Таблиця 3

**Погляд респондентів щодо ставлення до підприємницької діяльності
(у відсотках до загальної кількості опитаних)**

Показник	Придніпровський економічний район			
	Всього n=1565	у тому числі		
		Дніпропетровська об- ласть n=1094	Запорізька область n=224	Кірово- градська об- ласть n=227
1. Підтримую підприємницьку діяльність, вважаю її виключно корисною для суспільства	32,1	30,1	34,4	39,6
2. Ставлюсь байдуже	21,5	21,0	21,7	23,3
3. Ставлюсь негативно	25,4	29,1	17,2	16,7
4. Важко відповісти	21,0	19,8	28,8	20,3

Джерело: Розраховано автором за соціологічними опитуваннями НВП «МаКіД».

Таким чином, їх задовольняв статус «наймита» в колективних сільськогосподарських підприємствах, незважаючи на велику невдоволеність селян заробітками (хорошими вважають свої заробітки тільки 1,8% опитаних, в той час, як

незадоволені низькими заробітками 52,7% респондентів у Дніпропетровській області, 59,4% в Запорізькій, 65,2% у Кіровоградській областях), а також тяжкою фізичною працею (в першу чергу незадоволені умовами праці 34,6% опитаних в Дніпропетровській, 41% в Запорізькій, 43,6 – в Кіровоградській областях). В даному випадку у селян спрацював стереотип, за яким вони вважали, що в умовах колективної та державної власності при надзвичайно низькій заробітній платі відсутня будь-яка експлуатація, тоді як приватне (капіталістичне) підприємництво «по своїй природі» завжди експлуаторське.

Цьому сприяли і мотиви, тобто ті внутрішні спонуки, які визначають поведінку людини. Головним генератором мотивації є початкові життєві потреби та прагнення селян. До чого прагнули, перш за все опитані мешканці села?

Головним прагненням селян того часу було покращення матеріального становища, збереження здоров'я та сімейне благополуччя. Це ті прагнення, які згідно з відомою пірамідою потреб А. Маслоу, знаходяться на двох нижніх рівнях - виживання та безпеки. Незадоволення цих елементарних потреб в значній мірі блокує актуалізацію життєвих цінностей та мотивів більш високого рівня - у професійному самоствердженні, творчих досягненнях, розвитку та реалізації своїх багатопланових особистих здібностей тощо. Тому такі прагнення, як досягнення популярності, зростання рівня професіоналізму у більшості селян з находились десь на периферії життєвих прагнень (17-те та 18-те місця). Це суттєво обмежує діапазон тих стимулів, які можна було ефективно використовувати для регулювання напруги трудової мотивації. За таких умов фактично єдиним дієвим засобом впливу на трудову поведінку була заробітна плата та інші, так звані, матеріальні стимули.

Про велику «зацикленість» інтересів та прагнень більшості селян на забезпечення елементарних умов для виживання свідчать і їх відповіді на питання про те, які проблеми найбільше їх хвилювали (табл. 4).

Таблиця 4

Погляд респондентів на проблеми які найбільш їх хвилювали (відсоток до загальної кількості опитаних, що назвали головними із наведених)

Показник	Придніпровський економічний район			
	Всього n=1565	у тому числі		
		Дніпропетровська область n=1094	Запорізька область n=224	Кіровоградська область n=227
1. Недостатній заробіток	66,5	63,7	77,1	68,7
2. Не впевненість у майбутньому	55,7	55,9	57,7	56,8
3. Слабке здоров'я	25,4	24,5	25,8	29,1
4. Конфлікти в сім'ї	10,7	9,7	13,5	12,3
5. Зловживання алкоголем	9,6	8,8	14,6	9,3
6. Втрата інтересів до роботи	9,3	9,4	10,2	4,8
7. Недостатня кваліфікація, освіта	7,5	8,0	4,5	2,6
8. Важко змінити місце проживання	6,4	5,8	10,2	5,3
9. Інші проблеми	1,1	1,3	0,4	0,9
10. Важко відповісти	5,4	5,5	4,9	5,7

Джерело: Розраховано автором за соціологічними опитуваннями НВП «МаКіД».

Таким чином, серед проблем на першому місці - заробітна плата, на другому - невизначеність у майбутньому, на третьому – здоров'я, на четвертому - сімейне благополуччя (конфлікти в сім'ї, зловживання алкоголем).

Це все традиційні проблеми виживання та безпеки. Проблеми ж, пов'язані з характером і змістом праці (інтерес до роботи) та професійним зростанням, мають хоч і важливе значення, але все ж значно поступаються по своїй значущості турботам про заробіток, життєву стабільність (невпевненість у майбутньому) та здоров'я. Мотивації та сила потреб залежать як від їх життєвої значущості для людини, так і від міри задоволення (чим вище міра задоволення певної потреби, тим нижча її мотиваційна сила).

Елементарні життєві потреби надзвичайно важливі для задоволення і з наближенням до неї їх мотиваційна сила суттєво знижується. Певну інформацію про рівень насичення елементарних життєвих потреб селян дають їх відповіді на питання про рівень добробуту сім'ї. Найбільше серед опитаних тих, хто оцінив свій добробут на 1997 рік як такий, що менше середнього рівня (31,4% в Дніпропетровській, 34,8% в Запорізькій та 44,1% в Кіровоградській областях). На середньому рівні по Придніпров'ю 29,3% вважали себе бідними - 23,7% , дуже бідними – 7,3%. Оцінювали свій рівень як такий, що вище середнього - 2% опитаних по Придніпров'ю. Багатими ж себе вважали тільки 0,5% опитаних в Дніпропетровській області, жодного чоловіка не було серед респондентів Запорізької та 0,4% селян Кіровоградської областей.

Таким чином, рівень насиченості елементарних життєвих потреб селян був відносно низький. Тому тут були великі можливості для ефективного матеріального стимулювання трудової активності через диференційовану заробітну плату. Але ці можливості дуже обмежені. З іншого боку, у більшості колгоспів та радгоспів не було коштів для організації такої системи оплати праці, яка була б у змозі постійно підтримувати високий мотиваційний потенціал. Про це свідчать, зокрема, відповіді респондентів на питання про основні матеріальні джерела для існування сім'ї.

Опитані виділяли два головних джерела доходів - заробітна плата та особисте підсобне господарство. Заробітна плата була важливим джерелом доходів для 65-70% опитаних. Серйозним конкурентом заробітку постали доходи від особистого підсобного господарства, які вважались важливим джерелом доходів приблизно 50% опитаних.

Головним чинником, який не надавав можливості заробітній платі ефективно впливати на трудову мотивацію селян, був дуже низький її рівень. Низький заробіток став однією з головних причин незадоволеності життям на селі (55,5% опитаних).

Дуже суттєву, але суперечливу роль у функціонуванні мотиваційного механізму селян відігравало особисте підсобне господарство. З одного боку воно допомагало селянам вижити, компенсуючи низькі заробітки у суспільному секторі економіки. З іншого – доходи в особистих підсобних господарствах, які складали від 40 до 80% сукупного сільського доходу, різко знижували стимулюючу роль оплати праці суспільного сектора.

На той час склався своєрідний симбіоз між особистим підсобним господарством і колективним. Справа не тільки в тому, що суб'єктами праці в обох господарствах виступала одна і та ж людина, і її сукупний робочий день і трудовий потенціал роздвоювався на суспільну і особисту працю у власному господарстві. Особисте підсобне господарство в значній мірі опиралось на колгоспне чи радгоспне виробництво, як на свою матеріальну базу. Так, більшу частину кормів для домашньої худоби, техніку для обробки присадибних ділянок легально чи нелегально селяни отримували із колективних господарств. Така можливість була певною компенсацією за низький рівень заробітної плати. В цілому особисті підсобні господарства були невід'ємною рисою постсоціалістичного села, відігравали значну, хоч і суперечливі роль в трудових та підприємницьких мотиваціях українських селян. Та форма, в значній мірі, паразитичного симбіозу, яка склалась між суспільним виробництвом і особистим підсобним господарством стала суттєвим гальмом у здійсненні реформи. Типовою була ситуація, коли колективні господарства та держгоспи були вже банкрутами, а особисті підсобні господарства їх працівників забезпечували їм певний рівень задоволення життєвих потреб (часто більш високий ніж у міських робітників), навіть при відсутності заробітку на «основній роботі». Тому, як показало опитування респондентів, багато селян не були зацікавлені в повному банкрутстві наявних підприємств і в реформуванні відносин власності. Адже з появою «ефективних власників» неможливо перекладати на них збитки одержуючи доходи від особистих підсобних господарств.

Таким чином, певний вплив на те, що більшість селян без ентузіазму відносились до реформування аграрних відносин мали соціокультурні чинники. Це постсоціалістичний менталітет, інерція колгоспно-радгоспного способу життя, орієнтація більше на стабільність, збереження досягнутого рівня добробуту та на «спокійне життя», ніж ризикований пошук шляхів до значного підвищення ефективності праці та відповідних винагород. Але головні труднощі послідуючого реформування в значній мірі були пов'язані не стільки з соціокультурними, стільки з соціально-економічними проблемами. Про це, крім вищезазначеного, свідчать, зокрема, відповіді респондентів на питання про те, які найбільш серйозні проблеми та труднощі виникають чи можуть виникнути при створенні самостійних селянських (фермерських) господарств.

На першому плані у селян постали труднощі з грошовими коштами, збитковість більшості галузей сільського господарства з 1996 року в умовах диспаритету цін на промислову і аграрну продукцію не на користь останньої та пов'язаний з цим великий ризик банкрутства. Думка про те, що реформу на той час гальмувала відсутність законів про приватну власність та вільну торгівлю землею, протидія місцевих керівників та бюрократичні труднощі при спробах одержати землю, не знайшла свого підтвердження. Серед опитаних тільки 5-10% вказують на вищенаведені чинники. Головною проблемою в тих умовах, які склалися в Україні було те, що на ринку неконкурентоспроможними і збитковими виявились, як великі колективні, так і дрібнотото-

варні фермерські господарства. Ефективно функціонувати і ті, і інші могли тільки за допомогою держави через механізм бюджетного перерозподілу.

Враховуючи, що більш-менш рентабельним у більшості регіонів України було тільки виробництво зерна, то серед тих, хто бажав би вести самостійне сільське господарство, найбільш популярною була спеціалізація на виробництві зерна (27% опитаних в Дніпропетровській, 32% в Запорізькій та 26,4% в Кіровоградській областях). Значно менше бажали виробляти м'ясо та молоко, вирощувати овочі та фрукти (5-10%). Але ж добре відомо, що найбільш ефективними виробниками зерна у всьому світі є якраз не дрібні фермерські, а великі спеціалізовані господарства. Найбільш же доступними ринковими нішами для відносно невеликих та середніх фермерських господарств є виробництво молока, деяких видів м'яса, вирощування овочів, тобто тієї продукції, для виробництва якої потрібно більше трудових витрат та кропіткої господарської турботи.

Висновки. Таким чином, як нам здається, головною перешкодою, яка стояла на шляху реформування аграрних відносин, була надзвичайно несприятлива макроекономічна політика. Порівняно з цією фундаментальною перешкодою всі інші чинники відходять на задній план. Але це не означає, що вони не мають суттєвого значення.

Отже, соціологічне опитування селян виявило широкий комплекс проблем, пов'язаних з першим етапом реформування сільського господарства, об'єктивних та суб'єктивних чинників, які гальмували цей процес. На першому плані серед них - соціально-економічні чинники і, перш за все, макроекономічна політика, вкрай несприятлива для організації ефективного рентабельного приватного сільськогосподарського підприємництва. На другому - соціально-культурні чинники, головним серед яких є традиційна консервативна орієнтація селянина на збереження стабільності досягнутого вже рівня життя, а також деякі рудименти соціалістичних ідеологічних стереотипів про приватну власність та підприємництво. На третьому - організаційно-технічні та інформаційно-консультаційні чинники, які в пореформений період розвитку аграрних малих господарств стануть одним із найголовніших.

З огляду на те, що на початку реформи створилась соціально-психологічна напруга серед значного числа селянства то організація проведення пореформеного розвитку мала враховувати допущені прорахунки і помилки. Створені на першому етапі передумови і засади ринкового розвитку сільського господарства, коли співвідношення відомого і невідомого все більше змінюється у бік переважання першого, мали зумовлювати чітко виражену соціальну спрямованість і підпорядкованість. У такій їх формі персоніфікація соціально-економічних інтересів селянства посідає визначальне місце серед інших чинників щодо досягнення кінцевої мети пореформеного розвитку. Як відмічав В.В. Юрчишин «пореформений розвиток аграрного сектора економіки і всього АПК може стати результативним лише за умови його надійного нормативно-правового, макроекономічного та організаційного, у тому числі кадрово-управлінського забезпечення. Кожний з цих елементів надзвичайно складний, але більш складним буде їх комплексне вирішення. У

практичному відношенні це вимагатиме відповідної консолідації владних структур, науки, безпосередньо виробничих осередків»[1, с. 5]. З 2000 року по теперішній час здійснюється пореформений розвиток аграрних відносин, що за сутністю і характером має забезпечити не лише економічне піднесення, але і соціально-психологічний клімат який би формував середній клас населення на селі, підвищення добробуту села, та формування обставин привабливого сектору їхнього життя.

Література:

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. К.: ІАЕ УААН, 2002. – 647 с.

УДК 657.6:336.225

ПОДАТКОВІ ПЕРЕВІРКИ ЯК ОСНОВНА ФОРМА ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ

Мисник Т.Г., к.е.н.

Полтавська державна аграрна академія

У статті визначено необхідність проведення податкового контролю, форми його проведення. Розкрито зміст податкових перевірок як однієї з вагомих форм податкового контролю. Досліджено види податкових перевірок та особливості їх проведення.

The paper identified the need for fiscal control of his form. The content of tax audits as one of the most important forms of tax control. Investigated types of tax audits and the peculiarities of their conduct.

Постановка проблеми. Однією з форм державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання являється перевірка дотримання ними вимог податкового законодавства. Контроль у даній сфері здійснюється спеціально уповноваженим на це державним органом - Державною податковою службою України (ДПС). Саме ця форма контролю є найбільш ефективною з точки зору забезпечення податкових надходжень до бюджетів. Податкові перевірки забезпечують безпосередній контроль та повнотою і правильністю обчислення податків і зборів, який може бути реалізований тільки шляхом порівняння податкових розрахунків (декларацій), що їх подають платники податків, з фактичними даними щодо їх фінансово-господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній літературі проблемами податкового контролю займалися Храпкіна В.В., Маглаперідзе А.С., Рева Т.М., Скворцов Н.Н., Луцик А.І. Разом з тим, прийняття Податкового кодексу України внесло ряд змін стосовно організації проведення податкового контролю.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження форм податкового контролю, виявлення і аналіз основних змін, викликаних прийняттям ПКУ та визначення порядку організації і проведення податкових перевірок.

Виклад основного матеріалу дослідження. З прийняттям ПКУ чітко визначилися шляхи здійснення податкового контролю, а саме:

- ведення обліку платників податків;